

معاونت آموزشی تربیتی

اداره کل تربیتی / اداره امور تربیتی

به مناسبت بهار ۱۳۹۸

حیات طیبه

امر به معروف و نهی از منکر

برگزیده:

- آیات و روایات
- کتاب «بزرگترین فریضه»:
- نوشته آیت‌الله مصباح یزدی داماد

الله
الرحمن
الرحيم

طلبه

بارها شنیده‌ای: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾^۱

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خودتان را از آتشی که سوخت آن، مردم و سنگ‌هاست حفظ کنید؛ بر آن [آتش] فرشتگانی خشن [و] سختگیر [گمارده شده]‌اند. از آن‌چه خدا به آنان دستور داده سرپیچی نمی‌کنند و آن‌چه را مأمورند، انجام می‌دهند.

در روایت آمده است که از امام صادق (علیه السلام) پرسیدند: «چگونه خود و آن‌ها را از آتش حفظ کنیم؟» حضرت فرمودند: «تَأْمُرُهُمْ بِمَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ وَتَنْهَاهُمْ عَمَّا نَهَاَهُمُ اللَّهُ»^۲؛ آن‌ها را به آن‌چه خدا امر کرده، امر نمایید و از آن‌چه خدا نهی کرده، دور بدارید. و در ادامه فرمودند: «اگر اطاعت کردند که حفاظت می‌شوند و اگر اطاعت نکردند، شما به تکلیفتان عمل کرده‌اید».

در روایت دیگری آمده است که امام (علیه السلام) در پاسخ فردی که پرسیده بود «كَيْفَ نَقِي أَهْلَنَا؟» فرمودند: «تَأْمُرُونَهُمْ وَتَنْهَوْنَهُمْ؛ ایشان را امر و نهی کنید»^۳.

هنوز با نفس خود کنار نیامده‌ای که با توجه به آیات و روایات، امر اهل و عیال هم شاملت شده! نمی‌دانی باید چه کنی؛ وقتی هنوز از پس خود بر نیامده‌ای! در مورد خودت و نفست و این‌که با او چه کنی، شاید در فرصت بعدی با هم حرف زدیم؛ اما صحبت‌مان در مورد اهل توست...

یادت باشد از شرایط امر به معروف و نهی از منکر، علم به معروف و منکر است؛ نه عمل؛ که اگر عمل شرط بود، کسی جز معصوم نباید به حیطة امر به معروف و نهی از منکر وارد می‌شد...

و حالا که وارد جمع خانواده و اقوام می‌شوی، حالا که وقت دید و بازدید است، بهترین فرصت است برای این که اهلت را از آتش نگاه‌داری...

﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾^۴

و شایسته نیست مؤمنان همگی [برای جهاد] کوچ کنند. پس چرا از هر فرقه‌ای از آنان، دسته‌ای کوچ نمی‌کنند تا [دسته‌ای بمانند و] در دین آگاهی پیدا کنند و قوم خود را - وقتی به سوی آنان بازگشتند - بیم دهند؟ باشد که آنان [از کیفر الهی] بترسند.

فرصت را از دست نده. دم غنیمت دان و با استعانت از خداوند و حضرت حجة عليه السلام از این بازگشت، بیشترین بهره را ببر.

فضائل امر به معروف و نهی از منکر از منظر قرآن

* راز برتری امت اسلام بر سایر امت‌ها

﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾^۶

باید از میان شما، جمعی دعوت به نیکی و امر به معروف و نهی از منکر کنند! و آن‌ها همان رستگارانند.

* یکی از اسباب جلب رحمت پروردگار

﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾^۷

مردان و زنان باایمان، ولیّ (و یار و یاور) یکدیگرند؛ امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند؛ نماز را برپا می‌دارند؛ و زکات را می‌پردازند؛ و خدا و رسولش را اطاعت می‌کنند؛ به زودی خدا آنان را مورد رحمت خویش قرار می‌دهد؛ خداوند، توانا و حکیم است.

* یکی از نشانه‌های حکومت مؤمنان

﴿الَّذِينَ إِذَا أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ لَلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾^۸

همان کسانی که هر گاه در زمین به آن‌ها قدرت بخشیدیم، نماز را برپا می‌دارند، و زکات می‌دهند، و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند، و پایان همه کارها از آن خداست.

امر به معروف، یکی از خصوصیات پیامبر اکرم ﷺ

﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَاَلَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾^١

همان‌ها که از فرستاده (خدا)، پیامبر «امّی» پیروی می‌کنند؛ پیامبری که صفاتش را در تورات و انجیلی که نزدشان است، می‌یابند؛ آن‌ها را به معروف دستور می‌دهد، و از منکر باز می‌دارد؛ اشیای پاکیزه را برای آن‌ها حلال می‌شمرد، و ناپاکی‌ها را تحریم می‌کند؛ و بارهای سنگین، و زنجیرهایی را که بر آن‌ها بود، (از دوش و گردنشان) بر می‌دارد، پس کسانی که به او ایمان آوردند، و حمایت و یاری‌اش کردند، و از نوری که با او نازل شده پیروی نمودند، آنان رستگارانند.

فضائل امر به معروف و نهی از منکر از منظر روایات

* غایت دین

قال امیرالمؤمنین (علیه السلام): «غَايَةُ الدِّينِ الأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ إِقَامَةُ الْحُدُودِ؛ نهایت دین، امر به معروف و نهی از منکر و اقامه حدود است».

* بالاتر از همه خوبی‌ها

قال امیرالمؤمنین (علیه السلام): «الأخْيَاءُ وَ مَا أَعْمَالُ الْبِرِّ كُلُّهَا وَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عِنْدَ الأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ إِلَّا كَنْفَتُهُ فِي بَحْرِ لُجِّيٍّ وَ إِنَّ الأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ لَا يَقْرَبَانِ مِنْ أَجْلِ وَ لَا يَنْقُصَانِ مِنْ رِزْقٍ؛^{۱۱} همه اعمال خوب، حتی جهاد در راه خدا در مقایسه با امر به معروف و نهی از منکر، مانند قطره‌ای در برابر دریای عمیق است. امر به معروف و نهی از منکر مرگ را نزدیک نمی‌کند و رزق را از بین نمی‌برد».

* نشانه‌های اهل ذکر

قال امیرالمؤمنین (علیه السلام): «وَ إِنَّ لِلذُّكْرِ لَأَهْلًا... يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ وَ يَأْتِمِرُونَ بِهِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يَتَنَاهَوْنَ عَنْهُ؛^{۱۱} از نشانه‌های انسان‌های اهل ذکر [این است که] به رعایت قسط و داد فرمان می‌دهند و نیز دارای روحیه امر پذیرند و همچنین نهی از منکر می‌کنند و خود نیز روحیه نهی‌پذیر دارند».

* از خصوصیات امیرالمؤمنین (علیه السلام)

قال رسول الله ﷺ: «يَا فَاطِمَةُ لِعَلِّي ثَمَانُ خِصَالٍ إِيمَانُهُ بِاللَّهِ وَ بَرُّسُوْلِهِ وَ عِلْمُهُ وَ حِكْمَتُهُ وَ رَوْجَتُهُ وَ سِبْطَاهُ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ أَمْرُهُ بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهْيُهُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ قَضَاؤُهُ بِكِتَابِ

اللَّهُ: ^{۱۲} ای فاطمه علیها السلام! علی علیه السلام، هشت خصلت بارز دارد: ایمان او به خدا و رسولش، علمش، حکمتش، همسرش، پسرانش حسن و حسین علیهم السلام، امرش به معروف و نهی اش از منکر، و قضاوتش بر اساس کتاب خدا».

* راه انبیاء

قال الباقر علیه السلام: «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ سَبِيلُ الْأَنْبِيَاءِ وَ مِنْهَا جُ الصُّلْحَاءِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تَقَامُ الْفَرَائِضُ وَ تَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ وَ تَجِلُّ الْمَكَاسِبُ وَ تُرْدُ الْمَطَالِمُ وَ تُعْمَرُ الْأَرْضُ وَ يُنْتَصَفُ مِنَ الْأَعْدَاءِ وَ يُسْتَقِيمُ الْأَمْرُ: ^{۱۳} امر به معروف و نهی از منکر، راه انبیاء و روش صالحین و فریضه‌ای عظیم است که به واسطه آن، فرائض، اقامه و مذاهب، ایمن می‌شوند و کسب‌ها، حلال و حقوق، برگردانده می‌شود و به واسطه این فریضه است که زمین، آباد و دشمنان، کم و امر، راست و محکم می‌شود».

* دشمن خدا

قال الصادق علیه السلام: «إِذَا رَأَى الْمُنْكَرَ وَ لَمْ يَنْكِرْهُ وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ فَقَدْ أَحَبَّ أَنْ يُعْصِيَ اللَّهَ وَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُعْصِيَ اللَّهَ فَقَدْ بَارَزَ اللَّهَ بِالْعِدَاوَةِ وَ مَنْ أَحَبَّ بَقَاءَ الظَّالِمِينَ فَقَدْ أَحَبَّ أَنْ يُعْصِيَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى حَمَدَ نَفْسَهُ عَلَى هَلَاكِ الظَّالِمِينَ: ^{۱۴} کسی که منکری را مشاهده کند و قدرت جلوگیری از آن را دارد ولی مانع آن نمی‌شود، به درستی که دوست دارد خدا نافرمانی شود؛ و هرکس که دوست دارد خدا نافرمانی شود، به درستی که دشمنی خود را با خداوند آشکار کرده است. و هرکس که بقاء ستمگران را دوست داشته باشد، به درستی که دوست دارد خداوند معصیت شود. به راستی که خداوند متعال خود را بر هلاکت ستمگران ستایش کرده است».

پیامد ترک فریضه امر به معروف و نهی از منکر

* خائن شمرده شدن

قال الصادق عليه السلام: «مَنْ رَأَى أَخَاهُ عَلَى أَمْرٍ يَكْرَهُهُ فَلَمْ يَزِدْهُ عَنْهُ وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ فَقَدْ خَانَهُ»^{۱۵} هرکس ببیند مسلمانی کار ناپسندی انجام می‌دهد و مانع آن نشود؛ در حالی که می‌تواند از آن عمل جلوگیری نماید، در حق آن مسلمان خیانت کرده است.

* شریک در معصیت

قال امیرالمؤمنین عليه السلام: «الرَّاضِي بِفِعْلِ قَوْمٍ كَالدَّاحِلِ مَعَهُمْ فِيهِ وَ عَلَى كُلِّ دَاخِلٍ فِي بَاطِلٍ إِثْمَانٍ إِثْمُ الْعَمَلِ بِهِ وَ إِثْمُ الرِّضَا بِهِ»^{۱۶} هرکس به عمل قومی راضی باشد، همراه آن قوم در حال انجام آن عمل حساب می‌شود و عمل کننده باطل، دو گناه دارد: یکی این که معصیت را مرتکب می‌شود و دیگر این که به آن معصیت راضی است.

* مستحق عذاب شدن

قال امیرالمؤمنین عليه السلام: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَذِّبُ الْعَامَّةَ بِذَنْبِ الْخَاصَّةِ إِذَا عَمِلَتِ الْخَاصَّةُ بِالْمُنْكَرِ سِرًّا مِنْ غَيْرِ أَنْ تَعْلَمَ الْعَامَّةُ فَإِذَا عَمِلَتِ الْخَاصَّةُ بِالْمُنْكَرِ جَهَاراً فَلَمْ تُغَيِّرْ ذَلِكَ الْعَامَّةُ اسْتَوْجَبَ الْقَرِيقَانِ الْعُقُوبَةَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ»^{۱۷} وقتی گروهی گناهی را مخفیانه انجام دهند، خدا گناهکاران و غیر گناهکاران را با هم عذاب نمی‌کند؛ اما اگر گناهکاران به‌طور آشکار گناه کنند و گروه دیگر، مانع آن‌ها نشوند، خدا هر دو گروه را عذاب می‌کند.

* عدم استجابت دعا و تسلط اشرا

عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ (عليه السلام) قَالَ وَجَدْنَا فِي كِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله): «...إِذَا لَمْ يَأْمُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ لَمْ يَنْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لَمْ يَتَّبِعُوا الْأَخْيَارَ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي سَلَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شِرَارَهُمْ فَيَدْعُوا خِيَارَهُمْ فَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ؛^{۱۸} زمانی که امر به معروف و نهی از منکر انجام نشود و خوبان از اهل بیت پیامبر (صلى الله عليه وآله) پیروی نشوند، خدا بدها را بر ایشان مسلط می کند و هر چه خوبان دعا کنند، مستجاب نمی شود».

* واژگونی قلب

قال اميرالمؤمنين (عليه السلام): «فَمَنْ لَمْ يَعْرِفْ بِقَلْبِهِ مَعْرُوفًا وَ لَمْ يُنْكِرْ مُنْكَرًا قَلْبٌ فَجَعَلَ أَغْلَاهُ أَسْفَلَهُ وَ أَسْفَلَهُ أَغْلَاهُ؛^{۱۹} کسی که با قلب خود از خوبی طرفداری نکند و از بدی نهی ننماید، قلبش واژگونه می شود».

نکات کلیدی که هر آمر و ناهی باید بداند.

* خیرخواهی

طیب را دیده‌ای؟ مهربان و دلسوز به حال مریضش! آن قدر مهربان که مریضش را بابت بیماری‌اش شماتت نمی‌کند، سلامتی خودش را به رخ او نمی‌کشد، با او مهربان است و به او رحم می‌کند و راهی می‌جوید تا به او کمک کند و چه زیبا در وصف رسول خدا ﷺ گفته‌اند: «طَيْبٌ دَوَّارٌ بِطَبِّهِ»؛^{۲۰} پیامبر ﷺ مانند طیبی دوره‌گرد بود که همه‌جا را برای کمک به مریض جستجو می‌کرد.

* اخلاص

امر به معروف و نهی از منکر، تکلیفی است بر عهده تو و تأثیر از جانب خداست؛ پس به قدر توان به تکلیف عمل کن (ما مأمور به تکلیفیم نه نتیجه). و چه زیبا فرمود علی علیه السلام که «مَنْ لَمْ يَصْحَبِ الْإِخْلَاصَ عَمَلُهُ لَمْ يُقْبَلْ»؛^{۲۱} هر که عملش همراه با اخلاص نباشد، قبول نخواهد شد. و دیگر بار فرمود: «طَوْبَى لِمَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ عَمَلُهُ وَ عِلْمُهُ وَ حُبُّهُ وَ بُغْضُهُ وَ أَخْذُهُ وَ تَرْكُهُ وَ كَلَامُهُ وَ صَمْتُهُ»؛^{۲۲} خوشا به حال کسی که علم، عمل، حب، بغض، گرفتن، وا گذاشتن، سخن و خاموشی خود را برای خدا خالص گرداند».

* دعوت عملی

وقتی با اعمال صالح و نیکت مردم را به نیکی و خوبی دعوت می‌کنی، بیشتر و بهتر به سوی خیرات و خوبی هدایت‌شان می‌کنی. امام صادق علیه السلام فرموده‌اند:

«كُونُوا دُعَاةَ لِلنَّاسِ بِغَيْرِ اَلْسَتِيكُمْ لِيُرَوْا مِنْكُمْ اَلْوَرَعُ:»^{۲۳} مردم را با غیر زبان به نیکی‌ها دعوت نمایند تا این‌که از شما کوشش، صداقت و پرهیزکاری ببینند».

اما به راستی چگونه می‌توان مردم را با عمل، به سمت خوبی دعوت کرد؟

یادت باشد وقتی زندگی‌ات بر مبنای توحید باشد، خودبه‌خود همگان را به سوی خیر دعوت کرده‌ای؛ اما زندگی بر مبنای توحید لوازمی دارد که در این مجال، مهم‌ترین آن‌ها را می‌خوانی:

* توحید

یادت باشد تو هیچ‌گاه از دیده خدا پنهان نیستی. خدایی که مهربان و حکیم و عادل است؛ هم‌چنان که امام جود و بخشش، جواد الائمه علیهم‌السلام فرمودند: «اعْلَمْ أَنَّكَ لَنْ تَخْلُوَ مِنْ عَيْنِ اللّٰهِ فَاَنْظُرْ كَيْفَ تَكُونُ»^{۲۴} بدان که از دیده خدا پنهان نیستی؛ پس بنگر چگونه هستی.»

«اگر انسان‌ها در عظمت قدرت و بزرگی نعمت خداوند می‌اندیشیدند، به راه راست باز می‌گشتند و از عذاب سوزان می‌ترسیدند ولی دل‌ها بیمار و چشم‌ها معیوب است. آیا به کوچک‌ترین چیزی که آفریده نمی‌نگرند که چگونه آفرینش او را محکم و ترکیبش را استوار ساخته؟ برایش گوش و چشم پدیده آورده و پوستش را آراسته؟ به مورچه با کوچکی جنه و ظرافت اندامش نگاه کنید.»^{۲۵}

* آخرت‌گرایی

«بدان تو برای آخرت آفریده شده‌ای؛ نه برای دنیا. برای فنا آمده‌ای؛ نه برای بقا و برای مرگ خلق شده‌ای؛ نه برای حیات. در سرای ناپایدار هستی که باید از آن بار سفر بندی و

به جایی دیگر روی. تو در راه به سوی آخرتی و شکار مرگ، که گریزنده از آن رهایی نیابد و هرکس را که بجوید، دریابد و ناچار گریبانش را بگیرد. پس بر حذر باش از این که مرگ تو را در حال گناه دریابد؛ گناهی که با خود می‌گفتی از آن توبه می‌کنم و آن‌گاه مرگ، میان تو و توبه‌ات فاصله انداخت و بدین صورت خود را هلاک سازی.»^{۳۶}

فکر کن... چه قدر زیان کرده است آدمی که این دنیای فانی را برمی‌گزیند و تمام همت خود را صرف به دست آوردن آن می‌کند. امیرالمؤمنین (علیه السلام) فرمودند: «أَحْسَرُ النَّاسَ مَنْ رَضِيَ الدُّنْيَا [بِالدُّنْيَا] عَوْضًا عَنِ الْآخِرَةِ؛^{۳۷} زیانکارترین مردم کسی است که به دنیا در عوض آخرت راضی گردد.»

یادت باشد ورشکسته آن نیست که مالش را از دست داده باشد؛ طبق فرموده علی (علیه السلام): «الْمَغْبُونُ مَنْ بَاعَ جَنَّةَ عَلَيْهِ بِمَعْصِيَةِ دَنِيَّةٍ؛^{۳۸} ورشکسته کسی است که بهشت والا مرتبه را با معصیتی بی‌مقدار، معامله کند.»

* بی‌اهمیت دانستن دنیا

این همه در پی کسب این دنیا می‌کوشی که چه؟ در حالی که «دنیا نزدیک‌ترین خانه به خشم خدا و دورترین آن از خشنودی خداوند است.»^{۳۹}

* دنیا، مزرعه‌ی آخرت

این‌جا سرای گذر است؛ تلاش هم کنی برایش، باید بگذاری و بروی... آن‌جا را آباد کن که همیشه می‌ماند؛ هم و غم دلت برای سرای جاویدان باشد. از همه لحظه‌هایت برای آبادکردن سرای جاویدان کمک بگیر که این‌گونه، سعادت دنیای خود را تضمین کرده‌ای.

و چه زیبا فرمود امام علی علیه السلام که: «إِنَّمَا لَكَ مِنْ دُنْيَاكَ مَا أَصْلَحْتَ بِهِ مَثْوَاكَ فَأَنْفِقْ فِي حَقِّهِ وَلَا تَكُنْ خَازِنًا لِغَيْرِكَ»^{۳۰} بهره تو از دنیا تنها آن چیزی است که با آن زندگی جادانت را اصلاح کنی؛ پس به جافراق کن و خزانه‌دار دیگری نباش.»

* رعایت تقوا

تقوا را که رعایت کنی، فتنه‌ها بخواهند یا نه، از تو دور می‌شوند و باران رحمت بر زندگی‌ات باریدن می‌گیرد. «خود را با تقوا بیدار دارید و روز خود را با آن بگذرانید، آن را ملازم دل خویش نمایید و گناهان خویش را با آن بشوید و بیماری‌ها را با آن درمان کنید، و پیش از رسیدن مرگ به پیشواز آن روید و از کسی که آن را تباه ساخت، پند بگیرید و مبادا خود مایه‌ی عبرت تقوا پیشگان شوید!»^{۳۱}

* مهربان بودن

خداوند، موسایش را که می‌خواست به سوی بدترین بندگانش بفرستد، سفارش به مهربانی کرد:

﴿أَذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ؛ فَقَوْلَا لَهُ قَوْلًا لَيْسَ لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ﴾^{۳۲}

به سوی فرعون بروید که او به سرکشی برخاسته و با او سخنی نرم گویید؛ شاید که پند پذیرد یا بترسد.

اینک تو نیز با نزدیکانت با مهربانی سخن بگو؛ شاید که بپذیرند؛ نزدیکان و اقوامی که فرعونی نیستند!

مهربانی در افکار

از نظر فکری با اطرافیان مهربان باش و به آنان محبت کن؛ یعنی بگرد و خوبی‌های ایشان را پیدا کن. بدی‌ها که بخواهی یا نخواهی در منظر چشمت حاضرند؛ مهم این است که بتوانی خوبی‌ها را ببایی. مگر نه این است که قرار است با هرکسی همان‌طور باشیم که دوست داریم با ما باشد؛ پس همان‌طور که دوست داری خوبی‌هایت را ببینند، همت را بر کشف خوبی‌ها بگذار و به خودت یاد آور شو شاید این فرد گنه‌کار از تو بهتر باشد.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ﴾^{۳۳}

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! همدیگر را مسخره نکنید؛ شاید آن‌ها بهتر از شما باشند.

مهربانی در گفتار

کلمات، جادو می‌کنند، محبت می‌آورند، افزون می‌کنند و وقتی از دل برآیند چنان تأثیر می‌گذارند که تا مدت‌های طولانی و شاید برای همیشه اثرشان می‌ماند؛ اما به شرطی که با محبت همراه باشند.

وقتی اقوام و دوستانتان از در وارد می‌شوند و یا وارد می‌شوید، در فضایی که در منظر نامحرم نباشید (یعنی رعایت جوانب امر را بنمایید) سلام و احوالپرسی گرم بکنید، با آن‌ها صمیمی و ساده و بی تکلف صحبت کنید، آن‌گونه که شما را از خود بدانند و بین شما و خودشان فاصله‌ی زیادی احساس نکنند.

محبت قلبی اگر ثمره‌ی عملی نداشته باشد، هیچ ارزشی ندارد، دارد؟ اگر می‌توانید با هدیه‌ای هرچند کوچک، اطرافیان خود را خوشحال کنید: «نِعْمَ الشَّيْءُ الْهَدِيَّةُ تُذْهِبُ الصَّغَائِنَ مِنَ الصُّدُورِ»^{۳۴} چه خوب چیزی است هدیه؛ کینه‌های دل‌ها را می‌برد.» این محبت قلبی را در کوچک‌ترین رفتارها هم می‌توانید نشان دهید؛ حتی وقتی در پهن کردن و جمع کردن سفره کمک می‌کنی. بهترین قسمت غذا را به دیگران ببخشید. نسبت به کودکان، رأفت و رحمت داشته باشید و بزرگترها را اکرام کنید. رسول خدا ﷺ فرمودند: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَ لَا يُوقِّرْ كَبِيرَنَا وَ لَمْ يَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ لَمْ يَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ»^{۳۵} هرکه به بزرگترها احترام نگذارد و با کوچکترها مهربان نباشد و امر به معروف و نهی از منکر نکند، از ما نیست.» یادتان باشد که برای خدا می‌خواهید بهترین باشید و این لحظات، فرصتی است تا شما جلب رضای امام زمان ﷺ را بنمایید. اگر کودکی مادرش را می‌آزارد و مادرش حوصله‌اش را ندارد، او را سرگرم کنید. در کیفیتان بازی‌ها و خوراکی‌های کوچک برای جذب کودکان داشته باشید. سعی کنید کاری کنید به دیگران خوش بگذرد. ایثارگرانه به دیگران محبت کنید؛ البته فقط برای خدا و بی‌هیچ چشم‌داتی. و نیز سعی کنید علائق دیگران را به خاطر بسپارید و به موقع به کار گیرید.

به یاد آورید که پیامبر ﷺ و اهل‌بیت علیهم‌السلام نیز در میان مردم می‌نشستند، می‌خوردند و بلند می‌شدند. از لحظه‌های مهمانی آزرده نشوید و حس اتلاف وقت نداشته باشید و چه چیزی بهتر از این دید و بازدیدهای خانوادگی؟ قال الباقر علیه‌السلام: «صِلَةُ الْأَرْحَامِ تُزَكِّي الْأَعْمَالَ وَ تُنْمِي الْأَمْوَالَ وَ تَدْفَعُ الْبَلْوَى وَ تُبْسِرُ الْحِسَابَ وَ تُنْسِي فِي الْأَجَلِ»^{۳۶} صلّه رحم، اعمال را تزکیه کرده و دارایی‌ها را فزونی می‌بخشد، بلا را می‌گرداند، حسابرسی را در (قیامت) آسان می‌کند و مرگ به تأخیر می‌اندازد.»

* توسل داشتن

رسول اکرم ﷺ فرمودند: «إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ بِيَدِ اللَّهِ: ٣٧ قلب‌ها به دست خداست» و به یقین تا او نخواهد ما کاری از پیش نمی‌بریم؛ پس باید در کنار همه تلاشی که داریم، از قدرت‌های آسمانیان استفاده کنیم. «بدان خدایی که گنجینه‌های آسمان و زمین‌ها به دست اوست، به تو اجازه دعا کردن داده و اجابت آن را برعهده گرفته است.»^{٣٨}

یادت باشد که رسول خدا ﷺ فرمودند: «أَسْرَعُ الدُّعَاءِ إِجَابَةٌ دُعَاءِ غَائِبٍ لِنَائِبٍ؛^{٣٩} دعایی که غایبی برای غایب دیگر کند، از همه‌ی دعاها زودتر مستجاب می‌شود». باید تا می‌توانیم برای هدایت خود و اطرافیانمان دعا کنیم و امیدوار باشیم. قطعاً با نگاه حضرت حجة ﷺ کارها هزار بار بهتر به سرانجام می‌رسد؛ اما تنها دعا کافی نیست.

یک روز به یاد ماندنی

کمترین کاری که می‌توانی انجام دهی این است که خاطره‌ای زیبا به جا بگذاری؛ خاطره‌ای که در آن فرد متدین را به خوبی به تصویر کشیده‌ای؛ فرد متدینی که مأمور است در بین هر صدها هزار نفر اولین باشد. این فرمان صادق آل محمد علیهم‌السلام است با من و تو: «لَيْسَ مِنْ شِيعَتِنَا مَنْ يَكُونُ فِي مِضْرٍ يَكُونُ فِيهِ مِائَةٌ أَلْفٍ وَ يَكُونُ فِي الْمِضْرِ أَوْرَعُ مِنْهُ؛^۴ شیعه ما نیست کسی که در شهر صد هزار نفری به سر برد و در آن شهر، پارساتر از او وجود داشته باشد».

برای تحقق این فرمان باید در انجام همه حسنات و در ترک همه سیئات، اول باشی.

پس فراموش نکن که قرار هست اولین صد هزار نفر باشی: در توکل، صبر، تواضع، ایثار، حسن ظن، میهمان نوازی، خوش اخلاقی، دوری از تجملات، فروبردن خشم، احترام به بزرگترها، عیب‌پوشی، اصلاح بین مردم و... .

احکام امر به معروف و نهی از منکر

شرایط امر کننده و نهی کننده

اگر تا منکر را دیدی وارد عمل شوی، ممکن است خطا کنی؛ پس اول باید شرایط را بررسی کنی، ببینی اصلاً در این مورد شرایط محقق هست یا نه؟ اگر بود بعد وارد عمل شو.

* عالم به معروف و منکر باشد.

قدم اول در هر کاری، علم است. اگر ندانسته قدم برداری، هرچه که بیشتر و سریع‌تر بروی، دورتر می‌شوی. اول باید احکام و شرایط را بیاموزی و بعد وارد میدان عمل شوی.

قال الصادق علیه السلام «الْعَامِلُ عَلَى غَيْرِ بَصِيرَةٍ كَالسَّائِرِ عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ لَا يَزِيدُهُ سُرْعَةً السَّيْرِ إِلَّا بُعْدًا عَنِ الطَّرِيقِ»^۴ کسی که بدون بصیرت عمل می‌کند، مانند کسی است که در بیراهه می‌رود، شتابش نتیجه‌ای ندارد؛ جز این که او را دورتر می‌کند».

* احتمال تأثیر در او بدهد.

* بدانند که او بنا بر تکرار گناه (برای بار بعدی) دارد.

* در امر و نهی مفسده‌ای مهم برایش نباشد (مفسده جانی، مالی مهم، آبرویی).

البته این شرط، به اهمیت گناه بستگی دارد.

مراتب امر به معروف و نهی از منکر

* **انزجار قلبی:** طوری با او رفتار شود که شخص مقابل بداند این رفتار به خاطر گناه اوست؛ مثل روبرگرداندن، اخم و ترک معاشرت در راه امر به معروف و نهی از منکر و ...

* امر و نهی با زبان

* **توسل به زور** (البته این مرحله در حکومت اسلامی، به عهده حکومت است.)

توجه

- باید مراتب را رعایت کرد. اگر غرض با مرتبه اول حاصل می‌شود، نباید به سراغ بعدی برویم.
- در هر مرتبه باید از کم و نرم به زیاد و خشن شروع شود و اگر با کم و نرم اثر پذیرد، نباید ابتدا به خشن نمود.
- اگر لازمه‌ی تأثیر، عمل به دو مرحله اول با هم باشد، باید هر دو را باهم انجام داد.

احکام متفرقه

* باید از سوءظن به مؤمنین پرهیز نمود و کار مؤمنین را تا حد امکان بر صحت، حمل کرد.

* اما گناهایی که به‌طور آشکار در ملاءعام رخ می‌دهند، قابل اغماض نیستند.

* فضولی و تجسس خود منکر است و احتیاج به نهی از منکر دارد؛ پس تجسس ممنوع؛ همانطور که رسول خدا ﷺ فرمودند: «لَا تَطْلُبُوا عَثْرَاتِ الْمُؤْمِنِينَ فَإِنَّ مَنْ تَتَبَعَ عَثْرَاتِ أَخِيهِ تَتَبَعَ اللَّهُ عَثْرَاتِهِ وَ مَنْ تَتَبَعَ اللَّهُ عَثْرَاتِهِ يَفْضَحْهُ وَ لَوْ فِي جَوْفِ بَيْتِهِ»^{۴۲} لغزش‌های مسلمانان را نجوید؛ چراکه هرکس لغزش‌های مؤمن دیگر (برادرش) را بجوید، خداوند پیگیر لغزش‌های او می‌شود و هرکه را خدا عیب جویی کند، رسوایش می‌کند؛ هر چند در اندرون خانه‌ی خود باشد».

* در راه امر به معروف و نهی از منکر تا حد ممکن باید از انجام هرگونه منکر دیگری پرهیز نمود. (نباید با فساد جلوی فساد را گرفت.)

* اگر کلام از زبان شخص خاصی اثر دارد و نه دیگران، امر به معروف و نهی از منکر نسبت به آن شخص واجب عینی است.

* تا جای ممکن با قول نیکو، امر و نهی کن:

﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جادلْهُمْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾

با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن و با آنان به شیوه‌ای که نیکو تر است، مجادله نمای. در حقیقت پروردگار تو به حال کسی که از راه او منحرف شده، داناتر و او به حال راه یافتگان نیز داناتر است.

* اگر نهی ما از حجم گناه می‌کاهد و گناه را ریشه کن نمی‌کند، باز هم واجب است.

* در امر به معروف و نهی از منکر لازم نیست که صددرصد به نتیجه برسیم؛ حتی اگر یک درصد اثر داشت، واجب است. در واقع نتیجه مهم نیست؛ مهم انجام تکلیف است.

* اگر نهی مکرر مؤثر است، تکرار واجب است.

* اگر امر و نهی دسته جمعی مؤثر است، باید به صورت دسته جمعی انجام داد.

* اگر سکوت ما سبب جرئت بیشتر گناه کاران می‌شود، سکوت حرام است.

* اگر امر و نهی ما در خلافکار اثری ندارد ولی در دیگران مؤثر است، امر و نهی واجب است.

* کسی که به خاطر ندانستن شرایط احکام، امر به معروف و نهی از منکر را ترک کند نیز مرتکب گناه شده است و باید این امور را یاد بگیرد.

* بدانند که اگر کار شخص مقابل گناه است (ترک واجب و انجام حرام)، امر و نهی واجب است و اگر عمل مورد تذکر مستحب یا مکروه است، امر و نهی مستحب می‌باشد.

* بدانند شخص مقابل به منکر بودن عمل خود آگاه است. (عمل او عمدی و بدون عذر شرعی است.)

یادآوری

* اعمال و رفتاری ملاک است که نیاز به جستجو، تحقیق و سر از کار کسی در آوردن و نظایر این‌ها نداشته باشد و آن عمل در ملأعام رخ داده و به همان ترتیب مورد مشاهده قرار گرفته باشد.

* بسیاری از اعمال و رفتارها هستند که خوب و بد آن برای همگان روشن است. با این وجود مواردی نیز هست که نیازمند اطلاعات بیش‌تر و عمیق است.

* باید دقت نمود که برای اثرگذاری بیشتر و جلوگیری از پیامدهای منفی چه روش یا روش‌هایی را می‌بایست انتخاب نمود.

انتخاب روش به موضوع و اهمیت آن، موقعیت مکانی، شرایط سنی مخاطب و مواردی از این قبیل بستگی دارد.

* بکوشید تذکر، علنی و در حضور دیگران نباشد؛ مگر آن که ممکن نباشد.

قال العسکری (علیه السلام): «مَنْ وَعَظَ أَخَاهُ سِرًّا فَقَدْ زَانَهُ وَمَنْ وَعَظَهُ عَلَانِيَةً فَقَدْ شَانَهُ» هرکه برادر خود را در پنهانی اندرز دهد، او را آراسته است و هرکه در برابر دیگران موعظه‌اش کند، او را لکه دار کرده است.»

* حفظ حرمت و آبروی مسلمان؛ حتی کسی که مرتکب منکری شده است، واجب است. بنابراین باید جملات و تذکرها را از هرگونه تحقیر، اهانت و ضایع کردن به دور باشد.

* اگر روش کلامی مستقیم را انتخاب کرده‌اید، بهتر آن است که جمله خود را با سلام و لطفاً آغاز کنید و تذکر شما حاوی جملات و عبارتهای روشن و گویا و خالی از ابهام و پیچیدگی باشد. معمولاً استفاده از جملات کوتاه برای این منظور مناسب‌تر است.

* مواظب باشید کلام یا تذکر خوب و درست؛ با آفتهایی نظیر منت‌گذاشتن، مسخره‌کردن و بزرگ‌نمایی کردن صدمه نیند.

و اما...

هدیه ما برای شما...

❖ چند راهکار عملی در حل معضلات دید و بازدیدهای عید نوروز:

یادتان باشد این تعطیلات فرصتی است که روحتان خستگی‌هایش را به نشاط دوباره تبدیل کند. آن را با بگو مگوهای بیهوده با خانواده، پدر، مادر و همسر، خراب نکنید.

❖ اگر نگران تأثیر محیط، برنامه‌ها، بازی‌های نامناسب و ... بر فرزندانتان هستید:

❖ سعی کنید حتی المقدور دید و بازدیدهایتان کوتاه باشد.

❖ در صورتی که ناگزیر از توقف طولانی در منزل اقوام هستید، همراه خود وسائل جذب کودکان را به همراه داشته باشید و خود وارد بازی آن‌ها شوید تا فرصتی در انتقال مفاهیم نادرست ایجاد نشود. بازی‌هایی مثل گل یا پوچ گروهی، فکروبکر، منچ، بادکنک بازی، مار و پله، دوز، در سنین پایین‌تر می‌توانید از کارت‌های شبیه به هم، نقاشی کردن، نون بیار کباب ببر، استفاده کنید.

❖ اگر زمانی حال روحی‌تان بد می‌شود:

❖ سعی کنید حتی الامکان نمازتان را در اول وقت بخوانید. «امر نماز را مراعات کنید و برآن محافظت نمایید... نماز گناهاتان را همچون برگ درختان می‌ریزد و ریسمان معصیت را از گردن گناه‌کاران می‌گشاید.»^{۴۵}

* صبح‌ها بعد از نماز صبح قبل از این که دید و بازدید رسماً شروع شود، انس با قرآن و ذکر توسل به اهل بیت (علیهم‌السلام) داشته باشید.

* استغفار کنید.

* در طول شبانه روز، قلبتان را متوجه ولیّ خدا کنید و خدمت حضرت حجة عجل الله تعالی فرجه الشریف سلام عرض کنید و از ایشان بخواهید کمک کنند لحظات شما برای رضای خدا شود.

❖ وقتی در مهمانی غیبت می‌شود، چنین کنید:

* تا جایی که ممکن است، از غیبت کردن نهی‌شان کنید.

پیامبر ﷺ فرمودند: «اگر در میان جمعی بودی و از کسی غیبت شد به یاری آن مرد برخیز و آن جمع را از غیبت کردن باز دار و از میانشان برو».

* به بهانه بازی با بچه‌ها، شستن ظرف، آماده کردن چای، چیدن میوه و ... مجلس را ترک کنید.

* اگر ترک مجلس ممکن نبود موضوع را عوض کنید:

- ✓ یک حکم مبتلا به بیان کنید.
- ✓ حتی می‌توانید یک موضوع جالب علمی برای افزایش اطلاعات تعریف کنید.
- ✓ نکات مهم همسرداری و تربیت فرزند را بگویید.
- ✓ همیشه آموزش یک غذای تازه را به همراه داشته باشید و در این مواقع به دیگران بیاموزید.
- ✓ یا بخواهید که غذای تازه‌ای به شما بیاموزند.
- ✓ یک سوال سخت آشپزی مطرح کنید.
- ✓ طرح تازه‌ای از قلاب بافی به همراه داشته باشید و آموزش دهید.

* اگر در عوض کردن موضوع هم موفق نشدید:

جهت حفظ آبروی فرد، یکی از خصلت‌های خوبش را که همه قبول دارند، مطرح کنید.

قال رسول الله ﷺ: «مَنْ تَطَوَّلَ عَلَى أَخِيهِ فِي غَيْبَةٍ سَمِعَهَا فِيهِ فِي مَجْلِسٍ فَرَدَّهَا عَنْهُ رَدَّ اللَّهُ عَنْهُ أَلْفَ بَابٍ مِنَ الشَّرِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»^{۴۷} هرکس در مجلسی بشنود که از برادرش غیبت می‌شود و آن را از او دفع کند، خداوند هزار باب بدی را در دنیا و آخرت از او دفع کند.»

تا می‌توانید اصلاً در مورد کسانی که غایب هستند حرف نزنید؛ به‌ویژه همسران.

❖ استفاده بهینه از فرصت‌ها در جلسات مهمانی

* در صورتی که جو مهمانی می‌پذیرد، فلش کارت‌های مفید و آموزنده که موجود است را خریداری کنید و در مهمانی مطالعه کنید و به خاطر بسپارید و حتی اگر شرایط فراهم باشد، می‌توانید مسابقه‌ای ترتیب دهید؛ به این نحو که بعد از این که کارت‌ها بصورت چرخشی خوانده شد، هر کس به صورت تیتری بگوید چه مطالبی را به یاد دارد و شما از او بخواهید یکی را به طور مفصل تعریف کند. (اگر از نظر اقتصاد خانواده مشکل ندارید همان فلش کارت را به عنوان هدیه به او بدهید.)

* شما می‌توانید براساس آسیب‌های دینی، خانوادگی، اجتماعی و... که در شهرتان هست در جلسات مهمانی طرح بحث کنید و ضمن آگاهی دهی، راهکارهایی هم برای مقابله با آن‌ها ارائه دهید.

* با نوجوانان و جوانان اقوام ارتباط گیری صمیمانه‌ای داشته باشید که شما را از خودشان بدانند و سعی کنید با آن‌ها دوست و رفیق شوید، سلیقه و نیازهای آن‌ها را شناسایی کنید به فراخور آن‌ها برنامه داشته باشید.

پی نوشت‌ها:

۱. تحریم، ۶.
۲. البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۴۲۴.
۳. کافی، ج ۵، ص ۶۲.
۴. توبه، ۱۲۲.
۵. آل عمران، ۱۰۴.
۶. توبه، ۷۱.
۷. حج، ۴۱.
۸. اعراف، ۱۵۷.
۹. غررالحکم، ج ۲، ص ۱۰۳.
۱۰. وسائل الشیعہ، ج ۱۶، ص ۱۳۴.
۱۱. نہج البلاغہ، خطبہ ۲۲۲.
۱۲. بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۹۸.
۱۳. کافی، ج ۵، ص ۵۵.
۱۴. بحار الأنوار، ج ۹۷، ص ۷۳.
۱۵. همان، ج ۷۱، ص ۱۹۰.
۱۶. وسائل الشیعہ، ج ۱۶، ص ۱۴۱.
۱۷. همان، ص ۱۳۵.
۱۸. کافی، ج ۲، ص ۳۷۴.
۱۹. نہج البلاغہ، حکمت ۳۷۵.
۲۰. بحار الأنوار، ج ۳۴، ص ۲۴۰.
۲۱. غررالحکم، ص ۱۵۵، ج ۲۹۱۶.
۲۲. بحار الأنوار، ج ۷۴، ص ۲۹۰.
۲۳. کافی، ج ۲، ص ۱۰۵.
۲۴. تحف العقول، ج ۴۵۵.
۲۵. نہج البلاغہ، خطبہ ۱۸۵.
۲۶. همان، نامہ ۳۱.

٢٧. غررالحكم، ص ١٤٠، ح ٢٤٧٢.
٢٨. همان، ص ١٨٥، ح ٣٥١٦.
٢٩. نهج البلاغه، خطبه ١٦١.
٣٠. بحار الأنوار، ج ٧٤، ص ٢١٢.
٣١. نهج البلاغه، خطبه ١٩١.
٣٢. طه، ٤٣-٤٤.
٣٣. حجرات، ١١.
٣٤. بحار الأنوار، ج ٧٢، ٤٥.
٣٥. مستدرک الوسائل، ج ١٢، ص ١٨٥.
٣٦. کافی، ج ٢، ص ١٥٠.
٣٧. بحار الأنوار، ج ٢١، ص ٣٧٠.
٣٨. نهج البلاغه، نامه ٣١.
٣٩. مستدرک الوسائل، ج ٥، ص ٢٤٢.
٤٠. وسائل الشيعه، ج ١٥، ص ٢٤٧.
٤١. کافی، ج ١، ص ٤٣.
٤٢. همان، ج ٢، ص ٣٥٥.
٤٣. نحل، ١٢٥.
٤٤. بحار الأنوار، ج ٧١، ص ١٦٦.
٤٥. نهج البلاغه، خطبه ١٩٩.
٤٦. بهشت اخلاق، ج ٢، ص ٣١.
٤٧. بحار الأنوار، ج ٧٢، ص ٢٢٦.